

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Филипович Людмили Олександрівни на дисертаційне дослідження
Кислого Анатолія Олександровича
«СОЦІАЛЬНИЙ ІДЕАЛ
У СУЧАСНІЙ ХРИСТІЯНСЬКІЙ ДУМЦІ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальностей
09.00.11 – релігієзнавство
09.00.14 – богослов'я

Перед нами серйозне наукове дослідження з вагомої теоретичної (філософської) і практичної (суспільної) теми – теми ІДЕАЛУ. Означене автором проблемне поле - дійсно докторського масштабу, яке давно чекало на свого дослідника. А.О.Кислий в даному разі вдало поєднав релігієзнавця і богослова, що забезпечило такий глибинний аналіз суспільного ідеалу у сучасному християнстві.

Тривалий час вчені табуували тему суспільного ідеалу, яка в часи панування соціологізаторських підходів і марксистсько-ленінських міфологем дискредитувалося через свій домінуючий статус. Тому звертаючись до суспільного ідеалу нині як теми свого дослідження, автор постав перед завданням очистити сам термін «суспільний ідеал» від характерних для суспільної думки середини ХІХ- середини ХХ ст. конотацій, коли всі явища людського буття розглядалися виключно в соціологізаторському ключі. Будучи одним із методологічних підходів, який зумовлював специфічність трактування різноманітних факторів, марксизм і похідні від нього теорії перевищували роль соціальних факторів, які оголошувалися домінуючими у всіх процесах. Багато писалося про соціалістичний ідеал, його роль в побудові комунізму, у вихованні нової людини. Критикуючи релігію, марксистичні з необхідністю зверталися і до соціального ідеалу християнства, всяк спотворювали його, виводячи в небеса, в позаземну реальність, поза конкретними обставинами. Саме поняття «соціальний ідеал» було дискредитовано.

Не дивно, що тема соціальності, в т.ч. і соціального ідеалу в християнстві тривалий час не знаходила відповідної уваги з боку науковців. Тому подана до захисту дисертація – це своєрідна реабілітація важливого явища, його класичної – християнської - інтерпретації.

Здійснюючи комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження соціального ідеалу у сучасній християнській думці, автор доповнює його глибокими теологічними роздумами, демонструючи наряду із філософськими підходами і богословський аналіз.

Незважаючи на те, що соціальний ідеал, який спробували реалізувати комуністи, скомпрометувавши саму ідею ідеалу, в суспільній свідомості соціальний ідеал сприймається як ідеальний образ бездоганного соціального

устрою, який структурує суспільну свідомість, визначає спосіб мислення й діяльності людини й соціальних груп. Не маючи такого ідеалу, суспільство розвивається хаотично, без мети. Ідеал представляв собою концептуально–змістовну модель суспільного устрою, принципи організації держави (справедливості, свободи, прогресу тощо).

Одним словом, тема вибрана і сформульована вдало, що передбачає масштабний аналіз цього ідеального образу суспільства, який складається із заперечення суцього і твердження належного. Автору вдається утримувати цей баланс об'єктивного дослідження, оскільки текст не є ні апологією християнству, ні його огульною критикою. Дисертація проблематизує і концептуалізму реальність на основі глибокого знання суті християнства, його священних писань та церковних документів різних конфесій з урахуванням контекстуального осмислення змін, які характеризують ці контексти.

Автору вдалося не впасти в апологетичні теологічні розмірковування про гріховність світу, невідповідність біблійних норм моральним устоям сучасного суспільства, в критику політизації, глобалізації і секуляризації тощо, а грамотно переосмислити класичні християнські наративи з урахуванням життєвих реальностей. Християни живуть не в тенетах догматичних приписів IV століття, а в сучасній дійсності, а тому мають навчитися осмислювати її не шляхом накладання матриці первісного християнства на цю дійсність, а завдяки глибокому осмисленню сучасності з християнських позицій. Це все присутнє в дисертації А.О.Кислого, який пропустив тему не тільки через свій філософський інтелект, а й через християнський досвід, який опікується не тільки збереженням остову християнства, а й його розвитком, поступом, досягненням значущості для людини XXI ст .

Виходячи з авторського розуміння соціального ідеалу, що представлено і в самій структурі дисертаційної роботи, і в пунктах новизни, можна зробити висновок про значимість дисертації А.Кислого, і головне – це те, що такі роботи структурують суспільну свідомість, визначають спосіб мислення й діяльності людини і соціальної групи, які тепер точно знатимуть що (яку реальність) і як (на яких засадах) треба будувати/конструювати.

Вибудову ідеального образу бездоганного соціального устрою автор починає не з аналізу соціально–економічної та соціально–політичної складової соціального життя, а з людини. В якийсь момент з'являється навіть підозра, а чи не ігнорує дослідник ці сторони життя, чи бува не обмежив поле соціального ідеалу лише соціальними проблемами сучасного суспільства, чи не обійшов ці теми, не побачивши економічну, політичну складову соціального ідеалу. Хіба проблеми власності, справедливого розподілу, оптимального споживання не є актуальним для сучасного суспільства. Так само, здається упослідженою і політика як сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між соціальними групами, ядром якої є проблема отримання, утримання і використання влади тощо. Але дочитуючи дисертацію до кінця, ми бачимо всю повноту розуміння соціального ідеалу, який включає всі

сторони життя людини у суспільстві, просто автор пропонує СВОЮ ієрархію цінностей, норм, вимог. У нього на першому місці – ЛЮДИНА.

Соціальний ідеал завжди є духовною (ідеальною) формою, в якій втілений економічний і політичний інтерес певних соціальних груп, але для А.Кислого пріоритет людини, для якої і через яку існують всі ці соціально-економічні і політичні цінності, очевидний.

Автор розуміє, що навіть такий авторитетний для нього християнський соціальний ідеал є суперечливим, що він є породженням наявної дійсності, яку він заперечує, але тільки християнський ідеал формулює ті ідеї, ті підвалини, на яких і можлива реалізація такого ідеалу. Це ідея блага, ідея справедливості, ідея рівності, ідея свободи, що ґрунтуються на вірі в Бога.

Для автора соціальний ідеал формується на основі уявлення про соціальну та особисту дійсності як есхатологічну реальність Царства Божого. Він розуміє, що сучасні підходи християнських мислителів православної, католицької та протестантської конфесійних традицій спрямовані на поглиблення концептуального, предметного, методологічного та ціннісного обґрунтування соціального ідеалу, який формує пріоритети особистого та суспільного цілепокладання, що визначає якість і зміст життя людини і суспільства.

Автор пропонує не просто перечитати християнських мислителів, а глибоко по-філософськи проаналізувати їхні думки, щоб зрозуміти їхні концепти соціального ідеалу як концепту філософсько-богословського дискурсу у контексті **осмислення соціальних процесів та практичного соціального досвіду Церкви.**

На основі дослідження соціального ідеалу у сучасній християнській думці автор обґрунтовує низку положень, що мають наукову новизну та виносяться на захист, які опонент абсолютно розділяє і підтримує. Особливо близька нам ідея і метод поєднання традиційних і нових світоглядних парадигм (хоча не зовсім зрозуміло, що вкладає автор в поняття нові і старі парадигми), які впливають на формування християнського соціального вчення та діяльність Церкви, яка зав'язана з нинішніми концептуальними та реальними соціальними проблемами. Але прийняти це за визначення соціального ідеалу, навіть як цілісності двох парадигм, ми не можемо. Бажано поняття, які є ядром дисертації, прописувати категоріально чітко, враховуючи, що християнський соціальний ідеал задається певною світоглядною парадигмою, яка має в своїй основі історіософську стратегію, що навіть в межах християнської парадигми буде варіюватися конфесійно-теологічними нараціями.

В дисертаційній роботі ми знайдемо не тільки безліч вдалих узагальнюючих умовисновків, але й діалогічних розмірковувань, де прочитується і сумнів, і суперечності, і відсутність однозначних відповідей. По мірі читання дисертації виникає багато запитань, що свідчить про живий текст, який не встановлює жорстку нормативність, а запрошує до дискусії. Для опонента не проясненими залишилися питання про те, чи змінювався

суспільний ідеал в історії християнства, чи означений/прописаний соціальний ідеал догматично, як співвідноситься між собою узагальнююче покликання християнства щодо соціального ідеалу, в якому акумулюється історичний та екзистенційний досвід християн, і конструююча здатність християнства формувати уявлення про ідеальне соціальне життя.

Автор прямо пише, що Біблія «не дає відповіді на багато важливих соціальних питань сучасності», і пояснює чому саме, бо не можна зводити все тільки до євангельських заповідей і моральних цінностей. В інтерпретації Кислого християнство постає не як стала і застигла сутність, а як динамічна система.

Автор не прихильник старих аскетичних моделей життя християнина, поважаючи які як історичний спадок деяких християнських модусів, він послідовно відстоює баланс «цінностей трансцендентного світу і земних благ, в т.ч. і матеріальних, тобто визнання всіх проявів буття як Творіння Божого». Порятунком людини він розглядає не як втечу від світу, а як особисту життєствердну позицію, що сприяла б соціальному і політичному реформуванню суспільства.

Дисертант вільно почуває себе в різних конфесійних вимірах соціального ідеалу, він обізнаний з документами різних церков, різних епох, різних країн. Він знає і широко використовує твори християнських філософів (Ж.Маріте, напр.), природно вводячи їх в канву свого аналізу. Його бачення через це характеризується панорамністю, компаративними підходами, він може оцінити ініціативи протестантів, католиків, православних в намаганні переглянути чи доповнити загальнохристиянський образ соціального ідеалу, запропонувавши своїм вірним контекстуальну модель.

В дисертації немало сторінок, які особливо привернули увагу опонента, враховуючи його наукові зацікавлення, зокрема тема релігійної ідентичності, слушні зауваги стосовно зміни змісту і конфігурації ідентичності в різні історичні епохи. Не можу не погодитися з А.Кислим у його розумінні стрижня європейської ідентичності, яким визнано християнство.

Про ідеал людини та сім'ї більш докладно будуть говорити антропологи, але і тут автор проявив добру обізнаність з літературою, останніми доробками не тільки закордонних, але й вітчизняних дослідників, зокрема О.Горкуши, А.Колодного.

Не міг не привернути мою увагу розділ, присвячений жінці, проблема гендеру. Називаючи нас, жінок, потужним чинником подальшого соціокультурного розвитку, визначаючи ідеологію фемінізму одним з факторів, який стимулює ідейні зміни в соціальних стратегіях, в т.ч. і церкви, автор демонструє саме чоловічу позицію в цьому питанні. Критикуючи традиційну християнську точку зору щодо першородної вини жінки, Єви, яка спокусила Адама; звинувачуючи церкву в тому, що вона дискримінує жінку від народження, що є пережитком старозавітних і язичницьких уявлень; наводячи приклади спроб церков підняти впавший авторитет жінки особливим ставленням до Марії – матері Ісуса, з'яву маріанського культу і руху, тощо,

автор ніби виправдовує Церкву за таке несправедливе ставлення до жінки. Обіцянка визнати особливий статус жінки, дозвіл з боку чоловіків жінці брати участь в духовній і соціальній діяльності, навіть підкреслення особливої ролі жінки в реформуванні церкви не змінюють маскулінного бачення проблеми. Та не ЖІНКУ століттями принижували в жінці, а ЛЮДИНУ! Пропонуючи визнати материнство ключовим елементом жіночої ідентичності, так і хочеться запитати: а що є таким ключем чоловічої ідентичності? Текст дисертації ніби запрошує до дискусії, до з'ясування, що таке СВОЇ обов'язки, які мають виконувати всі члени щасливої родини, як по-сучасному прочитати «коріться один одному», як бути з проголошеною рівністю, але відсутністю її в реальному житті. Претензії з боку представниць феміністичного богослов'я (Р.Рютер) добре обґрунтовані, з якими не можуть справитися західнохристиянські богослови, які давно вже відійшли від православно-патріархальних принципів сімейного життя. Чи готові українські християнські мислителі, враховуючи наш історичний контекст, запропонувати задовольняючі моделі сучасного жіночого ідеалу?

Автор визнає, що «визначити ідеальний образ жінки сучасній християнській думці досить непросто». Пора, крім чоловічого розуму, підключати жіночу мудрість.

Автор відкрито пише про непрості проблеми гендеру, гомосексуальності, інші гарячі теми (змішані шлюби, насильство в сім'ї, наркоманія, розлучення, самотність, безшлюбність тощо), але робить це дуже коректно, в межах саме наукової дискусії, залучаючи авторитетні світські і церковні документи (останні енцикліки пап римських, православний документ «За життя світу»).

Безумовним приростом наукового знання є розмірковування А.Кислого про діалог, про християнський екуменізм. Для тих, хто в темі, сторінки дисертації несуть безцінну інформацію про перебіг, проблеми і труднощі комунікації між християнами. При всій критичній тверезості на справи міжхристиянського спілкування, автор залишається оптимістом і вірить, що християни через «спільну тугу за єдністю Вселенської Церкви» неминуче шукатимуть зближення (не злиття, не об'єднання) один з одним.

Одним словом, дисертант вже тривалий час присутній в дослідницькому полі, в межах якого не тільки досліджує, а й постійно осмислює, практикує християнський соціальний ідеал. Про це свідчить кількість апробацій (41!) на різних наукових заходах та наявність публікацій - 33 одноосібні праці, із них одна монографія на 348 с.

Структура й обсяг дисертації відповідає вимогам, які висуваються до такого роду досліджень, основні положення повно висвітлені в авторефераті.

Але така масштабна і глибока дисертація Анатолія Кислого викликає у нас ряд зауважень і рекомендацій.

1. На нашу думку, потрібно було б сильніше підкреслити новизну соціального вчення та бачення соціального ідеалу, що пропоновані новим

документом Вселенської патріархії «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви», на який, до речі, посилається сам автор.

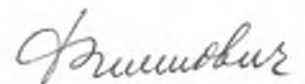
2. Аналогічно нам не вистачає пояснення причин того феномену, що соціальний ідеал у папи Франциска принципово оновлюється. Сьогодні у Німеччині вже триває величезна дискусія богословів та світських аналітиків, чи бува не відступив папа Франциск від засадничих принципів соціального вчення, занадто радикально критикуючи капіталізм та пропонуючи соціально-етичну альтернативу наявній соціальній реальності. Тому питання про те, які причини новизни соціального вчення папи Франциска є нагальним та гостро актуальним.

3. Треба було пояснити, якими є перспективи соціального вчення у протестантизмі. У нас склалося враження, що з початком загострення культурних війн в Америці соціальне вчення протестантів як таке відступило на маргінес, і протестанти просто не бачать єдиної соціальної реальності, до якої вони могли б апелювати. Їх звичайний світ зникає, а до реальності, сповненої суперечностей на грані принципів конфліктів, сучасні протестанти не можуть знайти єдиного слова соціального вчення.

Було б цікаво почути думки дисертанта з цього приводу.

Висловлені у відгуку дискусійні думки і рекомендації не знижують позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. Робота є завершеним і самостійним дослідженням, добре обґрунтованим, методологічно чітко визначеним, що свідчить про високу культуру філософського мислення і богословську відповідальність автора. Все це дає підставу для загального висновку про те, що робота **Кислого Анатолія Олександровича «Соціальний ідеал у сучасній християнській думці»** містить значні наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство та 09.00.14 - богослов'я.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України
професор**

Л.О.Филипович

Ліоше Л.О. Филипович завідую.
Земний секретар Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України.
Р.В. Сашук

